

UDK 291.336(497.16-3Bar)“13/16”
930:262.3(497.16-3Bar)“13/16”
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 15.10. 2013.
Prihvaćeno za objavljivanje: 20. 12. 2013.

CERTE RELIQUIE BARSKE NADBISKUPIJE: IZVORI I TRADICIJA¹

Savo MARKOVIĆ, *Crna Gora*

U radu se razmatraju notarski podaci i podaci iz hronika XIV – XVII stoljeća koji referiraju na karakteristike ikonografskog prikaza najznačajnije barske slike, Gospe Ratačke, kao i na relikvije koje su pripadale Barskoj nadbiskupiji. Tragom navedenih izvora, analiziraju se mogući načini gubitka relikvija barske katedrale kao i nastanak i utemeljenost ranonovovjekovne predaje o Isusovoj Pelenici.

KLJUČNE RIJEČI: *Bar, ikona, relikvije, crkvena istorija, kasni srednji vijek, rani novi vijek.*

Uvod: temeljni oblici pobožnosti srednjovjekovnog društva i opšte ikonografske predstave

U srednjem vijeku je poštovanjem relikvija izražavan jedan od temeljnih oblika pobožnosti. Usredsređenošću na svetačke mošti, molitvama i zagovorima takvih posrednika pred Bogom, pojedinac, kao i zajednica, proživljavajući drame svakodnevlja, osjećali su se sigurnijim, zaštićenijim od raznih opasnosti. Sticanje svetinja, posebno onih koje su bile izuzetno poštovane, pružalo je kolektivitetu koji bi u tome uspio pouzdanje u bezbjedniju budućnost i sveukupni prosperitet. Njihova djelotvornost je uvećavana i shodnim likovnim prikazima, koji su upotpunjavali rituale, snažili fizički i psihološki te obogaćivali duhovni život vjernika. Međutim, dešavalo se da, sticajem okolnosti, zajednica izgubi neke od svojih svetinja.

Na području Bara više reminiscencija na kultove i poštovanje relikvija vezano je za Ratačku opatiju. Njen najstariji dio potiče iz XI vijeka, ali je monaška kolonija izgleda zasnovana znatno ranije. Ratačko svetište je vjerovatno nastalo pod uticajem Sv. Mihaila na Monte Garganu, odakle su se, u orbiti sakralnosti zbivanja povezanih s Arhandelom, između XI. i XII. vijeka širili benediktinski manastiri i na drugu obalu Jadrana. Jačanjem

¹ Rad se objavljuje na jeziku (crnogorskom) na kojem je napisan.

komunikacije između vjernika i sakralnog, dolazi i do porasta produkcije votivnih slika, dok je posebno kontemplativnost cistercijskog redovnika Bernarda iz Clairvauxa uticala na porast poštovanja prema Djevici Mariji kao glavnoj posrednici ljudi kod Boga.² Doprla je i do Ratačke opatije, gdje je stariji benediktinski kult sv. Mihaila već 1312. godine bio zamijenjen njenim. U vezi sa kriptama tog svetišta, pretpostavlja se postojanje i drugih svetinja.

Na naspramnoj jadranskoj strani, ikona Madone s Djetetom u opatiji sv. Marije na Pulsanu, nastala prema ikonografskom predlošku apulijskog »adriovizantizma«, već je privlačila vjernike i hodočasnike. *Santa Madre di Dio di Pulsano*³ slavi se 8. septembra. Uobičajena *fiara di Rotacio* održavala se takođe na dan Rođenja Bogorodice. Tako je bilo i u srijedu 8. septembra 1395. godine, kada je dozvoljeno frulašima da dođu s mnogim Dubrovčanima.⁴ *Santa Maria Odeghitria* (Putevoditeljica; u često upotrebljavanoj shemi u vizantijskom i postvizantijskom slikarstvu mali Hrist sjedi na Majčinoj lijevoj ruci, a ona desnom rukom pokazuje na njega, pokazujući put koji treba slijediti)⁵ bila je prikazana s anđelima i figurom zavještaoca. Navedeni naziv Bogorodice potiče od toponima, carigradskog manastira u kojem se poštovala ikona atribuirana sv. Luki.

Legenda o sv. Luki slikaru potiče iz vremena ikonoklazme (730. – 843.), od kada je vizantijski car Lav Isaurijski podstakao uništavanje ikona. Sv. Luka je odabran vjerovatno zato što je među evanđelistima bio najprecizniji u opisu svetih likova te stoga što je prikupljao svjedočenja očevidaca i zapisivao podatke o Djevici i Isusovom djetinjstvu. Njegovo ljevakarsko znanje je takođe sugerisalo bliskost sa slikarstvom, koje je uz botaničku kompetenciju, u kasnoantičkoj tradiciji bilo neprevaziđen instrument ilustracijskog reprodukovanja ljekovitih biljaka. Juriskonzultus Burgundije iz Pise je 1153. godine preveo *Tačno izložene pravoslavne vjere* Jovana Damaskina, zasnovano na grčkom rukopisu s interpoliranim pasusom Pseudo-Andrije s Krita o originalima sv. Luke, koji su se čuvali u Rimu i Jerusa-

² Blagovijest – *Annunciazione della Beata Vergine Maria* – za Veneciju od davnina predstavlja blagdan izuzetne važnosti, jer se povezuje s mitskim datumom utemeljenja grada, 25. III. 421. godine. Venecijanska *Nikopeia* nosila se u procesijama za najvažnije blagdane. Svetilište Madone *di San Luca*, bolonjsko hodočasničko odredište s ikonom Bogorodice s Djetetom, legenda povezuje s grčkim pustinjakom koji je na hodočašću u Carigrad dobio od sveštenika bazilike sv. Sofije sliku koja se pripisuje sv. Luki evanđelisti, s tim da je odnese u Italiju, na *monte della Guardia*; tek je u Rimu saznao da se to brdo nalazi nadomak Bologne. *Cronichetta della gloriosa Madonna di S. Luca del Monte della Guardia di Bologna* hipotetiše sa 1160. kao godinom prispjeća ikone. Bogorodica s Djetetom tipa *hodigitria*, *Madonna dei viaggiatori* s kraja XII odnosno početka XIII vijeka, pripada vizantijskoj kulturnoj klimi, dimenzija 65 x 57 cm; naslikana je na prikazu Bogorodice radenom po ugledu na onaj u Sv. Sofiji, nastalom oko X/XI vijeka. U Firenci su tri samostana fratara bili posvećeni Madoni (Santa Maria Novella, SS. Annunziata i Santa Maria del Carmine) pa je 1296. godine čak i katedrala promijenila titulara, bivajući, umjesto sv. Reparati, posvećena a *Santa Maria del Fiore*. Firentinci su se posebno obraćali i Madoni *di Impruneta*, takođe atribuiranoj sv. Luki. Uporedi: Nicholas TERPSTRA, »Confraternities and Local Cults: Civic Religion Between Class and Politics in Renaissance Bologna«, u: *Civic Ritual and Drama* (ur. Alexandra F. JOHNSTON – Wim HÜSKEN), Amsterdam, 1997., str. 147–148, 150; Nella LONZA, *Kazalište vlasti, Ceremonijal i državni blagdani Dubrovačke Republike u 17. i 18. stoljeću*, Zagreb – Dubrovnik, 2009., str. 417–418.

³ Pulsanska ikona je nestala (ukradena) 1966. godine, a zatim je reprodukovana. »Icona della Santa Madre di Dio di Pulsano«; u: *Abbazia di Santa Maria di Pulsano*, <http://www.garganoonline.net/Pulsano.html> (29. 4. 2011.).

⁴ Josip JELČIĆ, *Zeta i dinastija Balšića*, Cetinje – Podgorica, 2010., str. 219, 233–234.

⁵ Uporedi: Ivo PETRICIOLI, »Zadarska ikona u Texasu«, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, br. 27, Zagreb 2003., str. 31.

limu (najstarija potvrda legende o sv. Luki je *Traktat o svetim likovima* Andrije s Krita iz VIII vijeka). Toma Akvinski je preuzeo od Jovana Damaskina teorijske elemente kojima se potvrđuje neophodnost poštovanja tradicija pobožnosti kakve su izrada i poštovanje svetih slika. Konstantinopoljska Bogorodica našla se u bazilici sv. Justine u Padovi, gdje je između VIII i IX vijeka prenijeta iz Carigrada zajedno s tijelom sv. Luke i moštima sv. Matije, da bi bili sklonjeni od jarosti ikonoklastije. Prikaz Djevice, koji se takođe pripisuje sv. Luki, poznat kao *Salus populi Romani*, jer se smatrala zaštitnicom Rima, čuva se u bazilici sv. Marije Velike u Rimu (vjerovatno jednom od prvih svetišta posvećenih Majci Božjoj u Rimu, sagrađenom u vrijeme pape Siksta III, 432. – 440. godine – kojim je obilježen ekumenski sabor u Efesu iz 431. godine, kada je zajedno s božanstvom Hrista dogmatski definisano i Marijino božansko materinstvo i ona proglašena Bogorodicom – grč. *Theotòkos*).⁶ Stare su i tradicije koja sv. Luku vezuju za Madonu *d' Aracoeli* (VI – XI vijek), rimsku *Madonna di Lidda* (Lod u Izraelu), za *Santa Maria di Farfa* i *Theotokos* u Vladimiru (tip ikone Umiljenija, *Eleousa*), koja se smatra zaštitnicom Rusije i dr.

Konvencionalno povezivana sa marijanskim prikazima tipa Sv. Marije Sipontinske, pulsanska Madona izdvajala se grafičkom strogošću koja je podsjećala na vizantijsko-talijansku školu koja je cvjetala u Apuliji u XII – XIII vijeka, približavajući se stilskim karakteristikama Madoni iz Corsignana, čija se slika čuvala u katedrali u Giovinazzu. Zbog potpuno iste ikonografije i srodnosti u načinu slikanja s fragmentarno očuvanom ikonom u katedrali u Andriji,⁷ upoređuju se »toliko da se može dozvoliti hipoteza o direktnoj vezi (*filiiazione*) s njom«⁸. Datirana uglavnom u kraj XIII vijeka, recentno je atribuirana ruci apulijskog majstora iz posljednjih decenija XII vijeka.⁹

S njom se ikonografski podudaraju ikona Bogorodice s djetetom na Hektorovićeovom oltaru u katedrali u Hvaru – iz prve polovine XIII vijeka, koja je navodno porijeklom s ostrva Biševo, ikona iz Zadra koja se vezivala za porodice Cottopagna, Soppe/Castellani i Rovaro Brizzi, a nalazi u muzeju u El Pasu (Texas) i prastara zadarska *Madonna della Pace* (Varoš), koje bi se mogle datirati u zadnje decenije XIII vijeka.¹⁰ Njihova ikonografija je vjerovatno arhetipska; naslikane su po nekoj vizantijskoj ikoni čiji je kult bio raširen na jadranskom prostoru, predstavljajući djela *jadranskog vizantijskog slikarstva*.¹¹

Sveta Marija Ratačka; »*molti miracoli ha facto in lo povolo de Dio*«

Podatak koji mletačkim vlastima 1443. godine saopštavaju vijećnici komune Bara, prema kojem je svetište Gospe Ratačke bilo vrlo poštovano, ishodujući mnoga čuda u narodu (»*monasterio de Madona Sancta Maria de Rotez fo molto devoto, et molti miracoli ha*

⁶ Papa Pio XII iskazao je posebno poštovanje ovoj ikoni kada je 1950. godine proklamovao dogmu Uznesenja. *Icone della Madre di Dio*, <http://www.figlididio.it/icones/imadre.html> (29. 4. 2011.), p. 2.

⁷ Djelo toskanskog slikara s kraja XIII v. I. PETRICIOLI, »Zadarska ikona u Texasu«, str. 31.

⁸ I. PETRICIOLI, »Zadarska ikona u Texasu«, str. 29.

⁹ »Chiese medievali di Puglia, prov. di Foggia, Monte Sant'Angelo: S. Maria di Pulsano«; u: *L'icona mariana*, <http://www.mondimedievali.net/Edifici/Puglia/Foggia/Pulsano2.htm> (29. 4. 2011.), p. 2.

¹⁰ I. PETRICIOLI, »Zadarska ikona u Texasu«, str. 29, 31, 32.

¹¹ *Isto*, str. 31.

facto in lo povolo de Dio»),¹² potvrđuje da su se nerijetko zbivali čudesni događaji, kojima je Bog na tom mjestu, intenzivnim iskazivanjem milosti, pokazivao svoju moć. Vjernici i hodočasnici su u njemu tražili spas duše, izbavljenje, *salus corporis*, te je ratačko svetište prerastalo u jedno od značajnih religijskih odredišta na istočnojadranskoj obali (*»peregrinationes minores«*).

Njegova je duhovna važnost bila od uticaja i na politička zbivanja. Na Ratu je Balšu II Balšića, gdje se 20. novembra 1379. godine već dvadesetak dana nalazio u gostima kod blaženih otaca, posjetio dubrovački poklisar Petar Gondula.¹³ U opatiju je 3. januara 1398. godine došao jedan dubrovački poklisar da posreduje u izmirenju između Sandalja Hranića i Đurđa II Balšića. Iz opatije se Sandalj mjeseca marta iste godine obratio Dubrovčanima da bi od njih dobio vijesti o svojoj ženi Eleni, kćeri Vuka Vukčića.¹⁴ Mlečani su 6. maja 1410. godine u Ratačkoj opatiji pružili azil Đorđu, bratu Lješa Đuraševića.¹⁵ Međutim, ni svetište nisu mimoilazile prirodne stihije. »Veličanstvena Bogorodica Ratačka«, kao i crkve i katedrale u Baru i Ulcinju bile su septembra 1396. godine u ruševnom stanju, ozbiljno oštećene usljed više zemljotresa,¹⁶ dubrovački kancelar je zabilježio da je 22. juna 1396. godine u Dubrovniku bilo »*plures maximi terremoti*«. ¹⁷ Uvezeno je stoga više od 20.000 tigala i značajna količina građevinskog drveta iz Dubrovnika, u kojem se popravljao Knežev dvor.¹⁸

Bosanski protovestijar i zakupac carina, dubrovački antunin vjerovatno barskog porijekla,¹⁹ *egregius miles* Žore Bokšić,²⁰ svojim je testamentom od 8. januara 1400. godine odredio da se otpreme hodočasnici u Ratac i druga poznata svetišta.²¹ Osim porijekla ostavilaca, na učestalost dubrovačkih zavještanja Ratačkoj opatiji, svakako su uticali i drugi razlozi.

¹² Cesare Avgvsto LEVI, *Venezia e il Montenegro – Giorgio Czernovich – Antivari 1443–1494 – Stefano Mali il finto Czar e gli ultimi conati della Repubblica*, Venezia, ottobre 1896., pp. 55, 57, 58.

¹³ Petar Benediktov Gondula (oko 1336. – 1384.). Nenad VEKARIĆ, *Vlastela grada Dubrovnika*, sv. 2, *Vlasteoski rodovi (A – L)*, Zagreb – Dubrovnik, 2012., str. 297–298; J. JELČIĆ, *Zeta i dinastija Balšića*, str. 133.

¹⁴ J. JELČIĆ, *Zeta i dinastija Balšića*, str. 240, 242–243.

¹⁵ *Isto*, str. 327.

¹⁶ Dubrovačko Malo vijeće je 17. septembra 1396. dozvolilo barskim kanonicima da mogu iz Dubrovnika izvesti *pro eorum canonicatu* 3.000 kupa. *Odluke dubrovačkih vijeća 1395–1397*, priredila Nella LONZA, HAZU, Posebna izdanja, knjiga 10 (ur. Vladimir Stipetić), Zagreb – Dubrovnik, 2011., 25 v., str. 99, 136.

¹⁷ »1395. ... U petak, 28. svibnja, oko 19. sata, bio je u Dubrovniku neizreciv i nevjerovatno velik potres. ... 1396. ... Istoga dana mjeseca lipnja 1396. bilo je u Dubrovniku nekoliko velikih potresa. Dana 26. prosinca bio je jedan potres. 1397. Dana 18. veljače oko 24. sata bio je potres. U četvrtak, 29. ožujka oko 8. noćnog sata bio je potres.« Nella LONZA, »Dubrovački kancelari o »velikoj« i »maloj« povijesti potkraj 14. stoljeća«, *Dubrovački horizonti*, br. 47, Dubrovnik, 2009., str. 48–49.

¹⁸ J. JELČIĆ, *Zeta i dinastija Balšića*, str. 219, 233–234; N. LONZA, »Dubrovački kancelari o »velikoj« i »maloj« povijesti potkraj 14. stoljeća«, str. 48–59.

¹⁹ Zrinka PEŠORDA VARDIĆ, *U predvorju vlasti: dubrovački antunini u kasnom srednjem vijeku*, Zagreb – Dubrovnik, 2012., str. 44.

²⁰ Prvo je bio protovestijar Tvrtka I, zatim Stjepana Dabiše i Jelene Grube. Bio je oženjen Kotorankom Marušom, kćerkom vlastelina Sergija (Basili, koji su izgleda pripadali Bisantima) i njegove žene Dome. Žore Božić i brat mu Matko bili su sinovi Boža. Jeluša kći Matija *de Boxa* iz Dubrovnika udala se za Ivana Tripunova Draga, a njegova druga kćerka Maruša za Tripuna Marinova Buću. Risto KOVIJANIĆ – Ivo STJEPČEVIĆ, »Bosanski protovestijar Žore«, *Istorijski zapisi*, god. 8, knj. 11, br. 1–2, Cetinje, 1955., str. 353–355.

²¹ Žore je ostavio 10.000 zlatnih dukata za spas svoje duše. Izvršenje testameta povjerio je epitropi Maruši, svojoj udovici, kćerki scribana Obrada iz Kotora, s kojom se oženio oko 1369. godine. Maruša je vjerovatno sačinila testament 5. februara 1430. godine. Đuro TOŠIĆ, »Nikola Bokšić (na stranputici poslovne karijere)«, *Istorijski časopis*, knj. 59, Beograd, 2010., str. 155–157, 173.

Uz prisjećanje na dubrovačku katedralu sv. Marije Velike, mogla je djelovati i značajna ikonografska poveznica. Prema legendi koju su zabilježili dubrovački hroničari, Gospu od Porata, sliku na drvu izrađenu u vizantijskom stilu, tipa hodegitrija, zavjetovali su neki mletački brodolomci, koji su u smrtnom strahu obećali i novac za gradnju Sv. Marije od Kaštela.²² Odatle je, možda oko 1260. godine, prebačena u katedralu, gdje je sigurno bila do potresa 1667. godine.²³ Imala je dragocjen srebrni oklop s krunama ukrašenim dragim kamenjem, a kao i brojne stare ikone ove vrste pripisivana je sv. Luki. S obzirom da je 1706. godine izgorela u požaru, nadomještena je starom slikom istog ikonografskog tipa, koja se do tada nalazila u crkvi Sigurata; »nova Gospa od Porata« nosi se i u procesiji na Veliku Gospu.²⁴

Ikona Gospe iz sv. Marije Ratačke, koja je u opatiji bila 1416. godine, ostala je 1443. u katedrali sv. Đur(đ)ja u Baru, kako bi dolazili hodočasnici, ali i zato što su se Turci približavali opatiji.²⁵ Marijanski kult u barskoj katedrali potvrđuje zavještanje iz 1508. godine, kojim se tražilo da jedna svijeća gori na oltaru sv. Marije, postavljenom »in ecclesia S. Georgii et Benedicti de Antibarò«²⁶. Formulacija legata ukazuje da je poštovanje ratačke Bogorodice moglo biti nastavljeno u prvostolnici, pred posebnim oltarom. Stariji izvori ne pominju slične odredbe; Dubrovčanka barskog porijekla, Maruša *Benuegnuta*, testamentom od 15. jula 1391. godine zavješta pokrove »ala tavola de Sancto Georgio de Antivarò«²⁷. U barskoj katedrali se i 1513. godine pominju dva oltara: sv. Đura i sv. Marije.²⁸

Popularnost marijanskog kulta pokazuje i čeona strana niše barskog *hospitiuma*, koji se smatra i gostinjskom kućom franjevačkog samostana, na kojem se nalazi fresko-ikona Bogorodice. Prema rekonstrukciji, Bogorodica je bila naslikana na tamno plavom fonu, skoro u prirodnoj veličini (pravougaonog oblika poput pulsanske, zbog proporcija ona djeluje »monumentalno«, kao pomenuta Bogorodica s djetetom u katedrali u Hvaru, s kojom dijeli i istovjetnost plave pozadine likova).²⁹ Na valovitoj traci, pri vrhu prikaza, visila je nabrana tamnocrvena draperija, koja bi mogla asociirati i na poštovanje Bogorodičinog zaštitničkog ogrtača (»*sub matris tutela*«), koje se širilo od vremena kuge XIV vijeka. Od predstave Bogorodice bila je djelimično očuvana desna strana glave, odnosno tjemena sa nimbom i desno rame. Glava Bogorodice je bila malo nagnuta prema lijevom ramenu, tako da je u naručju najvjerojatnije držala Hrista.

Jedna legenda govori da je ikona, kao poklon benediktinaca opatije Gospe Ratačke, usloвила izgradnju budvanskog benediktinskog samostana *Santa Maria in Punta*, odnosno da

²² N. LONZA, *Kazalište vlasti, Ceremonijal i državni blagdani Dubrovačke Republike u 17. i 18. stoljeću*, str. 417.

²³ *Isto*, str. 417.

²⁴ N. LONZA, *Kazalište vlasti*, str. 417–418.

²⁵ Tatjana KOPRIVICA, »Freska sa predstavom svetog Hristofora u Starom Baru«, *Istorijski zapisi*, god. 77, br. 1–4, Podgorica, 2004., str. 149.

²⁶ Archivio di Stato di Venezia (ASVe), Notarile testamenti (NT), b. 956, br. 585, 17. IX 1508. Zahvaljujem dr. sc. Lovorki Čoralić na ustupljenom podatku.

²⁷ Državni arhiv u Dubrovniku (DAD), Testamenta notariae (TN), sv. 7, 4, ff. 213r-213v. Snimak testamenta ustupila mi je dr. sc. Nella Lonza, na čemu joj zahvaljujem.

²⁸ Lenka BLEHOVA ČELEBIĆ, »Vjerska slika Boke Kotorske početkom XVI. vijeka – arhivska svjedočanstva«, *Croatia Christiana periodica*, god. 31, br. 60, Zagreb, 2007., str. 68.

²⁹ Uporedi: I. PETRICIOLI, »Zadarska ikona u Texasu«, str. 30.

je predana na poklon budvanskim hrišćanima. Ikonu Bogorodice iz Budve je 1405. godine odnio Marin Caravello, a njeno vraćanje tražio Balša III Balšić, 1419. godine.³⁰ Najveća budvanska svetinja, čudotvorna ikona Budvanske Gospe – Velike Panagije, čuva se na oltaru u sjevernoj kapeli prvobitne katedralne crkve sv. Ivana Krstitelja, gdje je sklonjena prilikom opsade Francuza 1807. godine. Desno od oltara postavljen je srebrni reljef koji je nekada pokrivao tu ikonu, slikanu temperom na dasci, ostavljajući slobodnim samo lica Bogorodice i Hrista, sa pozlaćenim oreolima i anđelima koji ih podržavaju. Mišljenja o njenom nastanku se razlikuju, od toga da je riječ o ikonopisu XII vijeka, preko vezivanja za kotorsku školu i *pictura graeca*, odnosno za kraj XIII i početak XIV vijeka. Oslanjajući se na stil i grčke insignije, M. Tatić smatra da pripada vizantijskom slikarstvu s elementima lokalne škole kraja XIV vijeka. Pripada tipu *Kyriotissa* – Bogorodice Gospodarice, koji vodi porijeklo od »Bogorodice Kiparske«, za čiji je izvornik predanje govorilo da potiče od ruke sv. Luke. Budvani su vjerovali da ih je njihova Gospa spašavala od kuge, gusarskih napada i nezgoda na moru.³¹

Benediktinski erudita Ivan Ostojić navodi da »Budvani hoće, da je to upravo ona slika, što se kod njih štuje pod imenom *S. Maria de* (ili *in*) *Punta* jer talijanski *punta* znači što i hrvatski *ratac*.«³² Ratačka opatija je ostala odredištem jedne od glavnih gradskih procesija, kako je to 1702. godine zapisao barski nadbiskup Vicko Zmajević: »*Qui col concorso di tutta la diocesi si solennizza il giorno del Corpus D(omi)ni con lunga Processione*.«³³ U Ulcinju se u biskupskoj crkvi 1553. godine čuvala »*imago celebris, quae a s. Luca picta esse dicebatur*«, koja je prikazivala Gospino uznesenje u nebo, a za koju je G. B. Giustini-ani istakao da je prelijepa, u podnožju ukrašena tako bogatim nakitom i zlatom, da se može izjednačiti s njenim najpoštovanijim, najljepšim i najbogatijim prikazima koji se nalaze u bilo kojem plemenitom i poznatom gradu.³⁴ To je bila najpoštovanija relikvija ulcinjske katedrale, zbog koje je ona i postala pokloničko mjesto.³⁵

Relikvija u ulcinjskoj prvostolnici je još od XIV vijeka spominjana kao hodočasničko odredište: *Basilius Mathei* iz Kotora je 1327. godine testamentom ostavio deset perpera

³⁰ Miloš ANTONOVIĆ, *Grad i župa u Zetskom primorju i severnoj Albaniji u XIV i XV veku*, Beograd, 2003., str. 168.

³¹ Vilma KOVAČEVIĆ – Jovan MARTINOVIĆ, »Crkva Sv. Ivana Krstitelja u Budvi«, *Lux*, god. 1, br. 2 (2), Kotor, 2005., str. 15–17; Lucija ĐURAŠKOVIĆ, »Presveta Bogorodica, zaštitnica drevnog grada«, *Agora*, Podgorica, 28. 11. 2006.; <http://www.pobjeda.co.me/citanje.php?datum=2006-11-28&id=106685> (1. 11. 2010.).

³² Ivan OSTOJIĆ, *Benediktinci u Hrvatskoj i ostalim našim krajevima*, sv. 2, *Benediktinci u Dalmaciji*, Split, 1964., str. 519.

³³ »Relatione allo stato d'Albania e Servia visitate da Vincenzo Zmajevich arcivesco. d'Antivari nell'anno MD-CII, Quälen und Materialien zur albanischen Geschichte in 17. und 18. Jahrhundert«, *Albanische Forschungen*, br. 20, München, 1979., s. 19.

³⁴ *Acta et diplomata res Albaniae mediae aetatis illustrantia*, vol. II (1344 – 1406), Ludovicus THALLÓCZY – Constantinus JIREČEK – Emilianus ŠUFFLAY, vol. II (1344 – 1406), Vindobonae MCMXVIII. (dalje: AA II), p. 239 (774).

³⁵ »*È in Dulcigno nella chiesa episcopale una devotissima imagine della beatissima vergine, che figura l'assunzione sua in cielo, la quale si dice essere una di quelle, che fece s. Luca evangelista di sua mano, la qual è bellissima, et appiè è ornata di sì ricche zoglie et ori, che può agguagliarsi alle più devote, alle più belle et alle più ricche immagini, che siano in qual si voglia città nobile et famosa*«. *Commissiones et relationes Venetae*, collegit et digessit Šime LJUBIĆ – Tomus II, Annorum 1525. – 1553, Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium, volumen octavum, Zagrabiae, 1877., str. 229; Konstantin JIREČEK, *Istorija Srba* (preveo i dopunio Jovan RADONIĆ), sv. 2, (do 1537.), Beograd, 1923., str. 15.

»ecclesie sancte Marie Dulciniensi«, moguće »pro quodam voto, quod uoui me ibi ire et non iui«;³⁶ testamentom *magistrii Antonii medici de Monte Floræ Marchiæ Anconitanæ* iz 1337. ostavlja se »*Ecclesie S. Mariæ de Dulcinio pro opere campanilis*« deset perpera).³⁷

U složenoj ikonografskoj interakciji, prikazivanje svetaca često je mogao podstaći konkretan čin. Čudesni događaj, kakvim se smatrao neobjašnjivi, zagonetni sticaj okolnosti, prihvaćen je vjerom, jer su čudotvorni, mistični zahvati smatrani suštinom pobožnosti. Posebno je jak bio utisak koji je u svijesti Barana ostavila smrt pet njihovih sugrađana, uhvaćenih 30. januara 1501. godine nadomak gradskih zidina, od kojih je jednom odrubljena glava pred gradom, dok su četvorica odvedena u Skadar, gdje su s najvećom okrutnošću posječeni pred sandžakom Ferizbegom, a njihove glave ispunjene slanom i poslate u Carigrad.³⁸ Nakon njihove mučeničke smrti, Skadrom je *čudom* zavladała bolest od koje je pomrlo više ljudi.³⁹ Prikaz sveca bio je vidljivi podsjetnik da treba ustrajati u poštovanju njegovog kulta i preventivno sredstvo prijetnjama budućih nevolja kao što su epidemije kuge ili napadi osmanskih vojski sve do gradskih zidina (»...*asaltati dai nimici combatendo tandem Dei auxilio e di S. Zorzi*...«)⁴⁰.

Otisak srednjovjekovnog pečata barskog katedralnog kaptola, minijaturnog, ali važnog spomenika kulturnog nasljeđa, prikazuje i unikatnu zajednicu svetaca Bara u XIV vijeku (datiran shodno mišljenju dr. sc. Ante Gulina, prema svojoj koncepciji i modelaciji likova), koju su kanonici, kaptol i nadbiskupi osobito poštovali. Ivicom pečata kapitalom teče natpis: »+SIGILLVM . CHAPITULLI . ANTIBARENSIS«, obrubljen s dva niza sitnih bisera, unutar kojih je pečatna slika.⁴¹ U njenom gornjem dijelu prikazana je Bogorodica s Djetetom u naručju lijeve ruke (kako se prikazuje u zapadnoj ikonografiji), odjevena u

³⁶ *Monumenta Catarensis*, Volumen I, Liber notariorum Catarensiū I., ab anno 1326–1335, Digessit, praefatione regestis indice instruxit Antonius MAYER, Zagreb, 1951., str. 156.

³⁷ Daniele FARLATI et Jacobus COLETI, *Illyrici sacri Tomus septimus*, Venetiis, MDCCCXVII., p. 250.

³⁸ Izvještaj barskog potestata Piera Tiepola od 25. februara 1501. godine *Arkiv za povjestnicu jugoslavensku*, Odnosaji skupnovlade mletačke prema južnim Slavenom, 1496–1533., knjiga V (ur. Ivan KUKULJEVIĆ SAKCINSKI), Zagreb, 1859. (dalje: *Arkiv V*), str. 202.

³⁹ »...*el di seguente el Sanzacho fe venir davanti di lui li 4 vivi et quella testa digandoli Antivarani perche non vi rendete al mio signor non vi lassero di predar e di dar provisiom: rispose Signor non ne basta lanimo a far questo perche tutti Antivarani hanno zurato finche un solo dura morir per la illuss.^a Signoria e il Sanzacho statim li fe taiar la testa li qual morendo con tanta devution e fedelta quanto fusseno stati martori e le teste sono scortigate e impite di paia et per el Subassi fo mandate alla porta e da quel di fo amaza li ditti in Scutari fo infecta il morbo e ne more al zorno x in 12 e miracolo*«. *Arkiv V.*, str. 192, 202–203 (potcrtao: S. M.).

⁴⁰ *Arkiv V.*, str. 109.

⁴¹ Značajno je uporediti pečat koji je prije 1378. godine najvjerojatnije kralj Ludovik I. darovao Dubrovačkom kaptolu u želji da se tješnje poveže i saraduje s dubrovačkom Crkvom, njenim biskupima i kanonicima. Kaptol je prihvatio taj kraljev poklon, načinivši, shodno ikonografiji imanentnoj Gospi, kojoj je posvećena dubrovačka katedrala, svoj novi mjedeni pečatnjak na kojem je središnji motiv – prizor Majke s Djetetom u lijevom naručju, na prijestolu. Uporedi: Ante GULIN, »Bogorodičin lik na srednjovjekovnim pečatima hrvatskih kaptola«, *Humanitas et litterae*, ad honorem Franjo Šanjek (prii. Lovorka ČORALIĆ – Slavko SLIŠKOVIĆ), Dominikanska baština, knjiga 6, *Analecta Croatica Christiana*, sv. 40, Zagreb, 2009., str. 735–745.

naboranu haljinu odnosno plašt; oboje su s oreolima. Podno njih, u sredini, s oznakama SA – G., titular je barske katedrale sv. Đuro (sv. Đorđe) na konju, kako se od XII vijeka ta-kođe često prikazuje u zapadnoj ikonografiji, opremljen štitom, koji probada rastvorene ralje zmaja koji leži na tlu, dok se njegov rep opliće o zadnje noge konja. Sv. Đorđe zamahom mača okončava borbu. Sa strana su dvije niše gotičkih lukova, odijeljene s po dva tordirana stupca, sa po jednom svetačkom figurom.⁴² Dekoracija pečatne slike uz arkadne vrhove gotičke trifore i ostalo nazačava i fijale pored Majke s Djetetom na klupi odnosno prijestolu. »*Il capitolo di Antivari*«, kakav je sačuvan na dokumentu od 4. novembra 1578. godine, prikazan je u knjizi Pietra Selle *I sigilli dell'archivio Vaticano*, Vol. II, Roma 1937.⁴³

»Vna capsa maiori cum vna altera minori in ea cum certis reliquiis dicte ecclesie sancti Georgii«

Svakako je u barskoj katedrali, kao i po ostalim gradskim crkvama, postojao relikvijarij, u kojem su se čuvale najznačajnije svetinje Nadbiskupije i Komune. Upravo objavljeni arhivski podatak s kraja XIV vijeka baca posebno svjetlo na relikvije koje su napustile središnje svetište Barske nadbiskupije.

Barska komuna se tokom vladavine Balšića našla u posebno teškoj situaciji, kada su se, uprkos utvrđenim pravima i običajima, podizale dažbine, a trgovcima oduzimala roba. Usljed takvih okolnosti, komuna je ubrzo zapala u materijalne teškoće, pa se i za manje novčane iznose morala zaduživati kod trgovaca. Za uzete zajmove ponekad je davana zaloga, te su na taj način neke od barskih relikvija dospjele kod trgovaca nastanjenih u Dubrovniku. Kao prokurator nadbiskupa Marina, *canonichorum* i barskoga kaptola, *presbyter* Johannes de Nalle, barski patricij, kanonik katedrale sv. Đura (»*chanonichus ecclesie sancti Georgii Anthibarensis*«), koji je bio zakleti notar komune Bara (»*et iurati notarii communis Antivari*«) i ratački opat trebali su da uredi uslove i način vraćanja relikvija iz barske prvostolnice. Ratački opat bio je tada Bucije (*Butius*), cistercit, prethodno prior priorata na Tremitima.⁴⁴ O kojim se relikvijama radilo, usljed oskudnosti izvora, može se samo pretpostavljati. Jedino je sigurno da su se, prema ispravi od 27. marta 1399. godine, svetinje iz katedrale nalazile u velikoj i manjoj škrinji (»*vna capsa maiori cum vna altera minori in ea cum certis reliquiis dicte ecclesie sancti Georgii existentibus in ipsis capsis*«), u kakvima su se pohranjivale i čuvale relikvije te da su se našle kao zalog u rukama jednog stanovnika Dubrovnika (»*in manibus Syme Nichouich habitatoris Ragusii*«), zbog jednog ranijeg posla.⁴⁵ Još je 28. decembra 1396. godine dubrovačko Malo

⁴² Pretpostavljeno je da se radi o prikazima svetih apostola Pavla i Petra. Voštani pečat barskog nadbiskupa Ivana de Pian Carpineia iz 1252. godine, osim njegovog lika (ispod), sadržao je i prikaze »*ss. Apostolorum Petri et Pauli*«. *Monumenta Montenegrina*, knjiga IV, tom 1 (priredio i predgovor napisao Vojislav D. NIK-ČEVIĆ), Podgorica, 2001., str. 145 (»1252, 22. iunii. Antivari«).

⁴³ Pietro SELLA, *I sigilli dell'archivio Vaticano*, Vol. II, Roma, 1937., p. 157, Tav. LVII, no. 1780 (Arch. Vat., Principi, 32, f. 75, lettere). Pečat je odatle ponovo publikovan na zadnjoj korici knjige: Ivan JOVOVIĆ, *Iz prošlosti Dukljansko-barske nadbiskupije*, Bar, 2004.

⁴⁴ AA II, pp. 174–175. Opatija na Tremitima, koja je oko 1045. godine doživjela najveći procvat, bila je od IX vijeka direktno podložna Montecassinu.

⁴⁵ Milan ŠUFFLAY, *Die Kirchenzustände in vortürkischen Albanien*, Budapest, 1916., s. 76.; AA II, p. 174.

vijeće dozvolilo vlasniku dubrovačkog dućana *Syme Nichovich*-u da od deset *charatellis* ulja koje dovozi iz Bara polovinu može prodavati po utvrđenoj cijeni, a drugu polovinu »*ad sui libitum*«. ⁴⁶ Simo Niković, *habitor Ragusii*, trgovao je s Barom i vjerovatno su mu, poslušajući s Baranima, tako u ruke i došle određene relikvije. Iako izvor to ne kaže, ne može se isključiti da je on bio porijeklom iz Bara, što bi bio razlog više za dragocjeni zalag. Formalnim putem nije stekao dubrovačko građanstvo, a nije ni svoju oporuku dao sastaviti u tom gradu.

Od Sima Nikovića založene relikvije je tada već bio preuzeo Milten Pribojev. ⁴⁷ *Miltinus de Priboe*, trgovac s kojim su barski crkveni dostojanstvenici 1399. godine dogovarali deponovanje i držanje »*reliquias predictas*«, ⁴⁸ a koji je umro u Dubrovniku 5. aprila 1404. godine. ⁴⁹

Izgleda da su postojala dva duga za koje su barske relikvije bile zaloga. Stariji je bio neki dug zbog kojih ih je držao u zalogu Simo Niković. Međutim, Pripko Butković ⁵⁰ (*Pripchus Budchouich*) ⁵¹ je imao jači pravni osnov, insistirajući na zalogu, te ga je preuzeo Milten Pribojev. Nakon što se plati drugi dug, zalag će trebati predati prvom zalogoprimcu, jer je taj dug još bio neisplaćen.

»*Ipse reliquie sint et stent pro pignore*«, kao obezbjeđenje duga, s rokom najdalje »*vsque ad festum nativitatis domini proxime futurum*«. Budući da je tražbina iz osnove žita iznosila 120 dukata, vrijednost relikvija je zasigurno bila viša, možda i znatno veće vrijednosti. U vezi s rokom isplate, pozivajući se upravo i na opasnosti od kojih je tražena svetačka zaštita, dogovoreno je da – ukoliko Bar napadne *exercitus gentium inimicarum*, ili grad drugom nesrećom izgubi prihode, ljetinu od žita, dohodak od ulja ili drugih plodova – relikvije budu založene do »*festum natiuitatis Christi sequiturum*«. ⁵²

Prema javnoj ispravi iz 1399. godine, postojala je obaveza prema Palku Pribiloviću, jer mu je izvjesna vrijednost žita uzeta iz barke u barskoj luci. U vezi s obavezom iz delikta, »*dicte reliquie sint libere et expedite a dicto pignore et dari et assignari debeant per dictum Miltinum dicto domino archiepiscopo in capitulo canonicorum ecclesie sancti Georgii Anthibarensis cum omnibus eorum requisitis*«. Ukoliko protekom svih rokova dug ne

⁴⁶ *Odluke dubrovačkih vijeća 1395–1397*, 25 v., str. 99, 136.

⁴⁷ Jedan od sposobnih trgovaca koji je kao predstavnik pučke elite upisan u matrikulu bratovštine antunina u prvim decenijama njenog postojanja; zajedno s još nekoliko uspješnih poslovnih ljudi, s vlastelom je nosio dubrovačku trgovinu s kraja XIV vijeka. Ubrajao se među najveće dubrovačke kreditore. Prema uputstvu dubrovačke vlade, išao je 1382. g. bosanskom kralju. Gradnja kuće jednog od najimućnijih i najuglednijih antunina, koja je podizana u neposrednom susjedstvu vlastelina Nikole Gondola i plemićke porodice Tudisio, izazvala je 1388. g. intervenciju dubrovačke vlade te je knez s Malim vijećem lično izašao na gradilište da utvrdi odgovaraju li njene dimenzije propisanima. Milten Pribojević se posebno pominje u odredbi o čuvanju grada iz 1392. g., među šestoricom odabranih *de populo*. Iste godine je za kćerku Nikoletu isplatio miraz od 1.500 perpera i 270 unci zlata Mlečaninu Bartolomeu della Donna, a 1395. jednak iznos novom zetu, Jakovu Vodopiji. Z. PEŠORDA VARDIĆ, *U predvorju vlasti: dubrovački antunini u kasnom srednjem vijeku*, str. 58–59, 91, 129, 161, 164, 173, 191.

⁴⁸ AA II, p. 175.

⁴⁹ Za podatak zahvaljujem dr. sc. Nelli Lonza.

⁵⁰ Pripadnik jednog od najuglednijih dubrovačkih antuninskih rodova (tal. Butchi), čiji je rodonačelnik Butko Putojević sredinom XIV vijeka došao s Korčule. Z. PEŠORDA VARDIĆ, *U predvorju vlasti: dubrovački antunini u kasnom srednjem vijeku*, str. 42, 99.

⁵¹ AA II, p. 174.

⁵² AA II, p. 174.

bude isplaćen, »dicte reliquie possint vendi pro dicta solutione eidem fienda, prius facta denuncia dicto capitulo sancti Georgii, quod dictas eorum reliquias debeant exegisse secundum consuetudinem Ragusinam«⁵³. Relikvije su, dok se ne obavi transakcija između Pripka Butkovića i Miltena Pribojeva, vjerovatno čuvali prokurator ili rizničari katedrale »sancte Marie de Ragusio«, a povjerilac je, pod uslovom predviđenim javnim instrumentom, trebao »restituere dictas reliquias capitulo sancti Georgii«.

Kako je razriješen dužničko-povjerilački odnos obezbijeđen odnosnim zalogom nije poznato, ali je indikativan podatak o jednom zavještanju Bogorodici Ratačkoj: Marin Martulinov, prokurator opatije sv. Marije Ratačke je 1453. godine tražio da se ispuni odredba testamenta pokojne Marije, Dubrovčanke, supruge Miltena Pribojevog, pisanog 1. maja 1416. godine; pokojnica je zavještala opatiji deset perpera za misu za njenu dušu, koja je trebalo da se služi pred *anconam* sv. Marije Ratačke.⁵⁴

Zubački repozitorij relikvijara barskih crkava

Usljed pada Bara 1571. godine sasvim izvjesno je došlo do izmještanja liturgijskih predmeta, čini se i relikvija, iz grada u sakralne objekte susjednih sela, koji su tako dobijali na važnosti. Prema izvještaju barskog nadbiskupa Marina Bizzija iz 1610. godine, Zupci su tada imali šezdeset kuća, sve latina, a njihova crkva sv. Nikole mogla je da primi dvjestu duša. Bila je posvećena »poslije gubitka grada od strane jednog biskupa iz Albanije«⁵⁵. Imala je tada »dva krsta na zidu velikog oltara i dva na suprotnom, kao i na dva ostala zida. Veliki oltar je bio posvećen«, ali je nad njegovom malom, nepodesnom pločom, bila postavljena veća. »Pošto sam morao da tu ploču postavim na podnožje oltara i da je posvetim, naredio sam da se dignu relikvije da se može služiti misa na posvećenoj ploči. Relikvije su nađene veoma dobro pohranjene u jednoj olovnoj posudi, ali kako su bile bez naznake imena, dao sam ih pohraniti na drugo mjesto i upotrebio sam druge s nazivima imena koje sam za ovakav slučaj ponio sobom iz Rima.«⁵⁶ Po M. Bizziju, crkvena dobra su već tada bila uzurpirana, a crkvu su opsluživali župnici iz grada.⁵⁷ »Dvije lijepe Bogorodičine slike« vidio je 1637. g. barski nadbiskup Giorgio Bianchi prilikom kanonske vizitacije Zubaca, gdje su u tajnosti bile prenesene iz grada, kad su ga Turci zauzeli.⁵⁸

⁵³ AA II, p. 175.

⁵⁴ T. KOPRIVICA, »Freska sa predstavom svetog Hristofora u Starom Baru«, str. 149.

⁵⁵ Marin BIZZI, *Iskušnja na putu po Crnogorskom primorju, Albaniji i Srbiji 1610. godine*, Budva, 1985., str. 31.

⁵⁶ U nastavku Bizzi piše: »To su iskoristili Scorovei da bi činili njima svojstvena dodijavanja, jer su, poslije mog odlaska u Albaniju, napunili glavu onim jednostavnim seljacima da sam ja oduzeo one relikvije da su se jako žalili da sam im odnio stvari koje su vrijedile 60 talira i bili su uvjereni da su ih mogli prodati za još više. I javljeno mi je da su Scorovei, da bi me mogli, po njihovom običaju, dovesti u nezgodan položaj, dali ispostaviti jednu potvrdu da sam prilikom obilaska crkve odnio relikvije koje sam tamo našao«, M. BIZZI, *Iskušnja na putu po Crnogorskom primorju, Albaniji i Srbiji 1610. godine*, str. 31–32.

⁵⁷ M. BIZZI, *Iskušnja na putu po Crnogorskom primorju, Albaniji i Srbiji 1610. godine*, str. 32.

⁵⁸ Nadbiskup Marko Giorgia u izvještaju iz 1697. godine kaže da se u crkvi sv. Nikole u Zupcima nalaze »razne slike Blažene Djevice, sv. Nikole i drugih svetaca«, donesene iz Bara da ne bi bile popaljene, kao što se dogodilo s drugima, nakon poraza generala Foscola. Savo MARKOVIĆ, *Studia Antibarrensia*, Perast, 2006., str. 361, 365.

Velo di N. S.

Poseban kontekst relikvijama koje su se mogle nalaziti u Baru pruža predaja koju je opat Timotej Cisilla⁵⁹ izložio u »Analima sv. Đorđa« (*Annali di S. Giorgio*), a koja govori o povijesti vela (»*velo di N. S.*«) u kojem je Gospod primljen od sv. Simeuna proroka nakon što je predstavljen u hramu od svoje majke Marije.⁶⁰

Taj se događaj praznuje pod nazivom *Praesentatio Domini*, *Prikazanje*, *Candelora*, *Svijećnica*, *Purificazione di Maria*, *Sretenje Gospodnje*. Sveto pismo kaže da je Bogorodica svojeg božanskog Sina donijela u jerusalimski hram četrdeseti dan po rođenju, da Ga, shodno zakonu (Levit 12, 2–7; Ishod 12, 2) posveti Bogu i sebe očisti, iako to nije bilo potrebno. Starac Simeun, koji je uzeo Mesiju na svoje ruke, rekao je »Sad otpuštaš s mirom slugu svojega, Gospode, po riječi svojoj;«, a za Hrista Mladenca rekao je još Mariji: »Gle, ovaj leži da mnoge obori i podigne u Izrailju, i da bude znak protiv koga će se govoriti (A i tebi samoj probošće nož dušu), da se otkriju misli mnogijeh srca« (Lk 2,29 i 34–35). Po tradiciji koju prenosi opat Cisilla, *Pelenica* (*Pannicello*), koja je u vrijeme krstaških ratova donijeta *in Albania* i koja se do prvih godina XIV v. čuvala u crkvi *S. Vito* nedaleko od Bara, u drugoj polovini XIV vijeka, u doba Balšića, premještena je u svetište *Santa Maria di Rotecio*, a zatim u Dubrovnik. U Dubrovniku je, po N. Ragnini, najprije čuvana nekoliko godina u crkvi sv. Šimuna, zatim u crkvi sv. Stjepana (»*fu trasferito in Sto. Stefano*«, navodi G. Gelcich po opatu Cisilli), pa u katedrali, u kristalnom tabernakulu.⁶¹ Dok ta priča sadrži sve topose karakteristične za sticanje relikvija i uspostavu kulta, odluke dubrovačkih vijeća jasno pokazuju da su dan uoči Svijećnice 1380. godine vlasti odlučile da relikviju prenesu iz benediktinskog samostana sv. Šimuna u središnju riznicu katedrale, svjesne njene vrijednosti i ritualnih potencijala, a možda i u strahu da je ne zatraži kraljica

⁵⁹ Timotej Cisilla (druga polovina XVI st. – sredina XVII st.), istorijski pisac, od 1607. do 1621. godine bio je pomoćnik svojeg brata Mihovila, posljednjeg Kotoranina opata samostana sv. Đorđa pred Perastom. Zatim je 1621/22. bio opat Sv. Nikole na Bojani; kao sposoban crkveni diplomat, uspio je od turskih vlasti ishodovati dozvolu za obavljanje hrišćanskih obreda među pograničnim stanovništvom Turske Carevine. Kotorski biskup Ponfilio poslao ga je 1621. godine *ad liminem*, s posebnom preporukom papi u Rim. Kao opat i vikar u Ulcinju pominje se 1624. godine Autor je spisa na talijanskom od 600 listova poznatog pod nazivom *Bove d' Oro* (*Da D. Timoteo Cisilla da Catharo, Vicario Dulcinese*), za koji se navodi da je u dijelu o istoriji, kulturnim spomenicima i crkvenoj povijesti pisan više kritički i bliže onovremenoj zbilji. Može se pretpostaviti da je on pisac *Analisa sv. Đorđa*. Anđelka STIPČEVIĆ-DESPOTOVIĆ, »Cisilla, Timotej«, *Hrvatski biografski leksikon*, sv. 2 (gl. ur. Aleksandar STIPČEVIĆ), Zagreb, 1989., str. 411. U djelu *Bove d' oro* ovoga benediktinca, čija je maćeha bila sestra Mavra Orbinija, nalazi se i pripovijest o *Ženi ribi*, koja započinje sa: »U prošlim vremenima u Baru je živio neki bogat i moćan plemić. ... I od tog vremena, ova je obitelj bila nazvana Margozi ili Karvoci. ... A to je bilo oko godine 1400.« Mavro ORBINI, *Kraljevstvo Slavena* (prev. Snježana HUSIĆ, priredio i napisao Uvodnu studiju: Franjo ŠANJEK), Zagreb, 1999., str. 13; Lovorka ČORALIĆ, *Iz prošlosti Boke – odabrane teme*, Samobor, 2007., str. 79; *Stara bokeljska književnost* (prip. Slobodan Prosperov NOVAK), Zagreb, 1996., str. 92–93.

⁶⁰ Serafino RAZZI O. P., *La Storia di Ragusa*, scritta nuovamente in tre libri, Preceduta dagli Appunti biografico-critici del Pr. Lodovico Ferretti O. P., Con Introduzione, note e Appendice cronologica del prof. G. GELCICH, Ragusa 1903., p. 35.

⁶¹ S. RAZZI, *La Storia di Ragusa*, pp. 34–35; *Annales Ragusini Anonymi, item Nicolai de Ragnina*, digessit Speratus Nodilo, Scriptorum., Vol. I, Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium, Vol. XIV, Zagrabiae 1883., pp. 198–199; Richard Francis GYUG, »The Church of Dubrovnik (Ragusa) and the *Panniculus* of Christ: Relics between East and West (and Men and Women) in Medieval Dalmatia«, u: *Medieval Cultures in Contact* (ed. Richard F. Gyug), Fordham Essays in Medieval Studies 1, New York, 2003., p. 70.

Elizabeta Anžujska, kako bi je pridružila Škrinji sv. Šimuna u Zadru.⁶² U legendi koja ga je pratila, prijenos u katedralu opravdan je pričom da su redovnice relikviju rezale i darovale rodiljama; čudesna *Pelenica* se sama obnavljala, sve dok krpicu nisu dale bosanskoj kraljici, koja je otpala od prave vjere i relikviju nije dostojno poštovala, zbog čega su benediktinke kažnjene time što se izrezano mjesto više nije obnavljalo. Izvlaštenje benediktinki i prijenos *Pelenice* u središnju riznicu time su dobili legitimaciju.⁶³

U tradiciji Mavra Orbinija i sasvim izvjesno kompiliranjem podataka preuzetih od ranih dubrovačkih hroničara, taj Cisillin zapis svakako obogaćuje nasljeđe Ratačke opatije, indicirajući i da je barsko svetište sv. Vida, bilo na glasu kao stara i važna crkva. S obzirom da je Cisilla bio opat Sv. Nikole na Bojani i vikar Ulcinja, stanje na području Bara mu nije bilo nepoznato. Ukoliko su dubrovačke hronike u njemu pobudile određene asocijacije sa stanjem na terenu, a na to poticala važnost relikvija *Pelenice*, nastojao je u njenu tradiciju »uvezati« već opustjela barska svetišta. *Sanctus Vitus* se pominje 1335. godine kao ruralna crkva barske dije-

ceze. Znatno kasnije, testamentom iz 1570. godine, barski sveštenik Ivan Župan ostavlja svojem brataniću neku zemlju u predjelu crkve *S. to Vido*.⁶⁴ Crkvu je 1892. g., kao svoje posljednje počivalište, »obnovio« barski nadbiskup Šimun Milinović.

Međutim, dubrovačko predanje o relikviji, kako je to u odnosu na tekst S. Razzija, odnosno hroničara N. Ragninu (kasni XVI vijek) primijetio već G. Gelcich, znatno je starije od XIV vijeka. Takođe, Miletiusova hronika iz XII vijeka moštima sv. Simeuna dovodi u kompeticiju Zadar i Dubrovnik, u čiju su katedralu svetačke relikvije prenesene 1159. godine iz Palestine.⁶⁵ *Annales Ragusini anonymi*⁶⁶ bilježe da je u Dubrovnik po tradiciji 842. godine pristigla jedna mletačka galija s hodočasnici koji su išli da posjete sveta mjesta u Jerusalimu, a koja je, povrativši se naredne godine s puta, prevozila i jednog duhovnika Albanca. On je svojem sunarodniku don Srđu (»*per essere amendue d' vna istessa nazione*«, po S. Razziju), plovanu Sv. Vita, ostavio na čuvanje zaključanu škrinju, da je čuva do njegovog povratka iz Venecije. Od tada od njega više nije bilo vijesti, a škrinja, koja je sjala čudesnom svjetlošću,⁶⁷ nakon mnogo godina je otvorena, u prisustvu dubrovačkog

⁶² N. LONZA, *Kazalište vlasti*, str. 246–250, 405–406.

⁶³ *Isto*, str. 248.

⁶⁴ Vinicije B. LUPIS, *Iz prošlosti srednjovjekovnog zlatarstva u Baru*, u: *Hrvatsko-crnogorski dodiri / crnogorsko-hrvatski dodiri: identitet povijesne i kulturne baštine Crnogorskog primorja* (ur. Lovorka ČORALIĆ), Zagreb, 2009., str. 741.

⁶⁵ Legenda kazuje da su mošti sv. Simeuna (Šimuna) prenesene iz Jerusalima u Zadar 1213. ili 1273. godine. R. F. GYUG, »The Church of Dubrovnik (Ragusa) and the *Panniculus* of Christ: Relics between East and West (and Men and Women) in Medieval Dalmatia«, p. 62.

⁶⁶ *Isto*, p. 66–67.

⁶⁷ *Isto*, p. 68.

nadbiskupa. U njoj se, kako je bilo jasno naznačeno u pergamentu takođe zaključanom u škrinji, nalazila *Pelenica*, od azbestnih niti, u koju je Marija po rođenju uvila Isusa.⁶⁸

Dubrovačke vlasti su, brinući o dragocjenoj relikviji, ali vodeći računa i o naklonosti visokih dostojanstvenika i značaju njihove zaštite, smatrale obaveznim djelić *Pelenice* pokloniti Sigismundu Luksemburškom, koji je, nakon poraza kod Nikopolja 1396. godine, u Grad stigao 21. decembra i u njemu proveo Božić.⁶⁹ U Vijeću umoljenih je 26. decembra 1396. godine izglasano »*de offerendo dicto domino nostro de dicto panno*«, s tim da je prethodno bio istaknut protivprijedlog da se kralju izvine (»*de nos excusando*«)⁷⁰. U hronici J. Restija se otuda navodi da vladar »*Ottenne ancora, però con gran difficoltà, un pezzetto del pannicello di Cristo nostro Signore*«⁷¹. Takav iskaz privrženosti Dubrovčana, kao i drugi izrazi poštovanja, učinili su da se kralj osjeti počašćenim te je obećao »*d'esserli continuamente favorevele a trattarli per tutti li suoi paesi come li più affezionati alla sua corona*«⁷².

Dubrovačka procesija na blagdan sv. Šimuna proroka obilježavana je Isusovom *Pelenicom*, a pominje je i Diversis.⁷³ U dubrovačkoj katedrali se izlagala na Božić, Hristovo obrezanje i Sveta tri kralja.

Nakon velikog potresa 1667. godine, u opštem metežu je iz porušene katedrale odnesena relikvija, za koju je pobožna predaja tvrdila da se radi o »Isusovim pelenicama«.⁷⁴ Donesena u Gruž, bila je skrivena u tovaru žita koji je trebao da brodom bude prevezen u Italiju. To su saznali gruški dominikanci i prijavili državnim vlastima, spriječivši da posebno poštovana relikvija bude odnijeta.⁷⁵ Uz svečanu pratnju sveštenstva, plemstva i naroda, prenijeli su je u Grad, u Revelin, stekavši, kako izgleda, povlasticu da je na blagdan sv. Vlaha nose u svečanoj procesiji.⁷⁶

Pelenica se nosila u povorci u čast sv. Vlaha jedina pod baldahinom i okružena s osam svijeća. Masivna srebrna škrinjica u koju je pohranjena velika je i teška, te je morala imati barem četiri nosača. U crkvi sv. Vlaha je za vrijeme bogoslužjenja polagana pred oltar Gospe od Porata.⁷⁷ Svakako je nošenje relikvijara u procesijama Dubrovnikom ostavljalo snažan utisak i na posjetioce koji su vidjeli svijeta.⁷⁸

⁶⁸ S. RAZZI, *La Storia di Ragusa*, p. 34.

⁶⁹ N. LONZA, *Kazalište vlasti*, str. 192, 212, 248.

⁷⁰ *Odлуke dubrovačkih vijeća 1395–1397*, str. 267.

⁷¹ *Chronica Ragusina Iunii Resti (ab origine urbis usque ad annum 1451) item Joannis Gundulae (1451–1484)*, digessit Speratus Nodilo, *Scriptores*, Vol. II, *Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium*, Vol. XV, *Zagrabiae*, 1893., p. 182.

⁷² *Chronica Ragusina Iunii Resti (ab origine urbis usque ad annum 1451)*, p. 182.

⁷³ *Po de Diversisu*, 8. oktobra, na blagdan sv. Šimuna, rektor i vlastela nosili su *Pelenicu* iz katedrale u samostan sv. Šimuna. N. Ragnina piše o procesiji koja se održavala 7. januara, takođe na svečev praznik. R. F. GYUG, »The Church of Dubrovnik (Ragusa) and the *Panniculus* of Christ: Relics between East and West (and Men and Women) in Medieval Dalmatia«, p. 64.

⁷⁴ Stjepan KRASIĆ, »Dominikanski samostan Sv. Križa u Gružu (1437–1987), Povijesni pregled«, *Croatica christiana periodica*, god. 11, br. 20, Zagreb, 1987., str. 193.

⁷⁵ *Isto*, str. 194.

⁷⁶ *Isto*.

⁷⁷ N. LONZA, *Kazalište vlasti*, str. 371–373. Hristova *pelenica* smještena je u katedrali na baroknoj konzoli. Vinicije B. LUPIS, »Kult i štovanje sv. Petilovrijenaca u Dubrovniku i Kotoru«, *Baštinske teme Boke kotorske*, Dubrovnik – Zagreb, 2013., str. 29.

⁷⁸ N. LONZA, *Kazalište vlasti*, str. 371–373.

Relikvije *Pelenice* u koju je Marija umotala Isusa vezuju se i za Liberijansku baziliku u Rimu, riznicu sv. Marka u Veneciji, katedralu u Spoletu, za Umbriju: po tradiciji grada Assisija, svetu *Pelenicu* koja se čuva u tamošnjem samostanu sv. Frana, Marija je svojim rukama izradila i uvila u nju Isusa po rođenju. U relikvijaru kotorske katedrale sv. Tripuna nalaze se i mošti koje služe za posvećivanje oltara, s manjim limenim okvirima, među kojima i »*De velo B. M. Virginis*«. ⁷⁹ Simbolizam i značaj koji je kult ovih relikvija imao za društvenu zajednicu u cjelini, posebno je dolazio do značaja kod njenih određenih slojeva, ⁸⁰ konkretno roditelja, reclusa, monahinja i u njihovoj pobožnosti prema Djetetu Isusu. ⁸¹

U vremenima iskušenja i poštasti, najdubljih strahova i želja, u iščekivanju sudnjeg dana, kao poveznica unutrašnjeg i vanjskog svijeta i vizuelna zamjena za riječ Božju, povijsi su simbolisali pouzdanje u ljubav koja štiti.

Zaključak

Istoriografija Barske nadbiskupije nije posvećivala posebnu pažnju određenim aspektima njenog sakralnog nasljeđa. Ponajprije usljed posebnih istorijskih okolnosti u kojima se nalazila, zanemarena je obrada komponenti pobožnosti i drugih vidova religioznog života Barske crkve i njenih ustanova. Stoga su razmatrani notarski zapisi, slikovni dokumenti i podaci iz hronika iz razdoblja od kraja XIV do prve polovice XVII vijeka, koji referiraju na karakteristike ikonografskog prikaza najznačajnije barske slike, Gospe Ratačke, kao i na relikvije koje su pripadale Barskoj nadbiskupiji. Tragom izvora koji se odnose na trgovačke transakcije, analizirani su mogući načini na koje su Barska crkva, a time i komuna Bara, mogle ostati bez relikvija. Osim usljed ekonomskog osiromašenja, barska katedrala i druga gradska svetišta ostajali su bez relikvija i vrijednih liturgijskih predmeta tokom promjena vladara i neprijateljskih pustošenja. Kasnije ranonovovjekovne predaje, više ili manje potkrijepljene skripturalnim svjedočanstvima, vrlo vjerovatno su predstavljale pokušaje oživljavanja stare slave. *Communio Sanctorum*, koju su činili gradski zaštitnici, pored svojih varijacija, ukazuje na konstantu u slijedu ikonografskih kanona i simboličkih poveznica čulnog, vidljivog i nevidljivog, duhovnog svijeta.

⁷⁹ Ivo STJEPČEVIĆ, *Arhivska istraživanja Boke Kotorske*, Perast, 2003., str. 55.

⁸⁰ R. F. GYUG, »The Church of Dubrovnik (Ragusa) and the *Panniculus* of Christ: Relics between East and West (and Men and Women) in Medieval Dalmatia«, p. 59–84.

⁸¹ N. LONZA, *Kazalište vlasti*, str. 251.

Summary

CERTE RELIQUIE OF THE ARCHBISHOPRIC OF BAR: SOURCES AND TRADITION

The historiography about the Archbishopric of Bar did not pay any particular attention to certain aspects of its sacred heritage. Namely, although elaboration of certain components of piety is inseparable segment of religious life of the Church and the ecclesiastical institutions of Bar; predominantly because of particular circumstances which characterized its history, these segments are mostly neglected in contemporary historiography. Therefore author of this article in his investigation took into account all the notarial sources, pictorial documents and records from the chronicles dating back from the end of the fourteenth until the first decades of the seventeenth centuries, referring to the iconographic characteristics of the most important image of Bar, Our Lady of Ratac, as well as those sources related to the relics that belonged to the Archbishopric. On the basis of the archival records related to commercial transactions, author analyze possible ways in which the Archbishopric and the commune of Bar could remain without the relics. Economic impoverishment of Bar; change of the sovereigns and frequent enemy havocs caused that the cathedral of Bar and the other communal sanctuaries lost their relics and valuable liturgical objects. Subsequent, early Modern period traditions, more or less corroborated with scriptural testimonies, very probably represent the attempts of revival of the former glory. Communio Sanctorum, consisted of patrons of the town, in spite of its variations, points out the constancy in sequence of iconographic canons and symbolic links between the perceptible, visual, and invisible, spiritual world.

KEY WORDS: *Bar, icon, relics, ecclesiastical history, late Middle Ages, early Modern period.*